
P o g l e d i

UDK: 261.6
Primljeno 11/99

POVIJESNO ČIŠĆENJE PAMĆENJA

Željko Mardešić, Split

Da bi se shvatilo točnije značenje pojmovnog sklopa "čišćenje pamćenja", valja se vratiti Drugome vatikanskom koncilu, koji je umjesto osude uspostavio dijalog sa svijetom. Taj je dijalog bio upućen ljudima dobre volje, podijeljenim kršćanima, pripadnicima drugih religija i onima koji ne vjeruju, ali i samim katolicima unutar Crkve. Ono što je odmah upalo u oči, jest činjenica da su se predloženom dijalogu ispriječile velike i neočekivane zapreke. Ipak, one nisu dolazile toliko iz prostora današnjice koliko iz dubina prošlosti, gdje nas je pamćenje povijesnih sukoba uvijek iznovice podsjećalo na prijašnja zla, onemogućujući tako svaki iskreni dijalog u suvremenosti. Pamćenje prošlosti često je bilo jače i presudnije od nakana sadašnjih naraštaja. Dapače, pokazalo se da su današnji lokalni ratovi u mnogim slučajevima više posljedice nepreboljenih uspomena i nedovršenih osveta nego povod stvaranju novoga i demokratskog društvenog poretka. To se dakako na poseban način odnosi na religije, jer su one već po svojem određenju neko slavljenje zbivanja u prošlosti. Zato je religijsko zlo pamćenje i najduže. Dovoljno se sjetiti katolika i protestanata u Sjevernoj Irskoj, muslimana i kršćana na balkanskim prostorima, židova i muslimana u Izraelu, ali i na mnogim drugim mjestima diljem svijeta. U tom smislu nema boljšeg primjera nego što je Kosovo: sveta zemlja mitske prošlosti, istinski muzej simbola i živa povijest stoljetnog sukobljavanja kršćana i muslimana. Ne iznenađuje što se prva iskra rata u bivšoj Jugoslaviji upalila upravo na tom svetom mjestu, gdje je sjećanje bilo najpristupačnije. A onda je u jednom trenutku to pamćenje naglo provalilo u sadašnjost, brutalno i nezaustavljivo kao

svaka prijatna i zlo. Tako je rat mogao početi ali i završiti, novom provalom prošlosti.

Iz toga slijedi zaključak da je svako dijaloziranje danas ponajviše otežano pamćenjem zla iz prošlosti. Stoga to zlo pamćenje valja liječiti, vraćajući se na početke strašnih mržnje koje su posvađale narode. Otud nastojanje pape Pavla Ivana II. da započne ne samo razgovor s modernim svijetom, podijeljenim kršćanima, pripadnicima drugih religija i onima koji ne vjeruju nego i s daljnim i bližim pogreškama prošlosti, želeći ih ispraviti: čišćenjem pamćenja i otpuštanjem vlastitih dugova. Čak bismo mogli ustvrditi da je današnji mir čovječanstva umnogome ovisan o nedovršenim ratovima iz prošlosti, što bez prestanka traju u posvađenim memorijama povrijeđenih skupina, naroda i pojedinaca.

Tko pozorno prati Papine poruke u posljednje doba, taj će opaziti kako se u tim porukama naglasak premješta s dijaloga na praštanje, a s praštanja na čišćenje pamćenja. Riječ je uvijek o istom činu, premda su njegove vremenske odrednice različite, a cilj nepromjenljiv: uspostava mira na zemlji. Ako se te povezanosti slučajno previde, neće se moći do kraja razumjeti smisao pojmovnog sklopa "čišćenje pamćenja". Papa je naime dobro naslutio - idući sve dublje u prosudbi - gdje je istinsko izvorište nespোরазума, poticaj sukoba, začinjanje ratova i ishodište nemira. Otud naposljetku i prijeka potreba čišćenja i praštanja, ali ovaj put okrenuta prošlosti, a ne ostvarena jedino u sadašnjosti.

Teško je reći da je čišćenje pamćenja istoznačnica za kolektivnu krivnju Katoličke crkve; prvo, jer kolektivne krivnje nema ni u Boga, ni u ljudi. Postoji samo kao izmišljotina nacionalističkih fanatizama; drugo, jer nije uopće riječ o krivnji, nego o izvršenju dužnosti i Kristove molitve: "Oprosti nama duge naše kako i mi opraštamo dužnicima našim." Jednostavno, Bog nam neće oprostiti ako to isto mi ne učinimo bližnjima, što je dosljedna provedba središnjega kršćanskog nauka o vjernosti Bogu preko služenja ljudima. Do Boga se dakle dolazi samo preko čovjeka, a ne obratno. Ostalo su sve lukava izmotavanja i prikrivene sebičnosti. To je barem jasno napisano u Evanđelju. Stoga bi primjerenije bilo govoriti o grijehu kršćana, a ne o odgovornosti Katoličke crkve, jer je prvo religiozna kategorija, dok drugo više pripada pravnome poretku i svjetovnom načinu razmišljanja.

Svi se ti nespоразumi glede tumačenja sintagme "čišćenje pamćenja" zapravo sabiru u jednoj vrlo proširenoj predrasudi da se pomirenje u prošlosti odnosi na svjetovni svijet ili druge religijske zajednice, a ne na kršćanske vjernike. Ako se naime misli da narod jedne države ili više njih moraju proći kroz mučno i zahtjevno

čišćenja povijesnog sjećanja, onda je to zaista preuzetan i pogrešan pothvat, unaprijed osuđen na posvemašnji neuspjeh. Jer, oprostenje je unutrašnji duhovni i moralni čin kršćanske vjere, a ne izvanjski politički čin građanskog pomirenja. Za prvi vrijede kristovska mjerila osobne dobrote, dok se drugi ostvaruje uspostavom demokratskih mjerila političke jednakopravnosti. Religiozno praštanje i svjetovno pomirenje se doduše poklapaju u zajedničkoj nakani pomaganja čovjeku, ali su im sredstva i nadahnuće posve oprečni.

To je posve razvidno iz papinske pobudnice *Tertio millennio adveniente*, gdje se grijesi iz prošlosti nedvojbeno pripisuju upravo katolicima, a ne možda nekim drugim skupinama, pa se isto tako pokora za te grijehе opet očekuje samo od katolika. Dapače, Papa izrijeком potiče sinove Katoličke crkve da se u "pokori čiste od grešaka, nevjernosti, nedosljednosti, zakašnjenja. Priznati jučerašnje propuste, čin je iskrenosti i hrabrosti. To nam pak pomaže učvrstiti svoju vjeru" (br. 33).

Da se čišćenje pamćenja tiče ponajprije nas katolika, otkriva Papino nabranje četiriju poglavitih grijehа iz daljnje i bliže prošlosti: razdori crkvenog zajedništva koji otvoreno proturječe Kristovoj volji i zato su sablazan svijetu; prihvaćanje, posebice u nekim stoljećima, metode nesnošljivosti, pa čak i nasilja u služenju istini; suodgovornost za teške oblike nepravde i društvene odbačenosti; neprihvaćanje Drugoga vaticanskog koncila i izvrtanje njegovih bitnih poruka. Na koga se to odnosi? Valjda ne na budiste, taoiste, muslimane, marksiste ili masone, nego na nas katolike. Zato papa Ivan Pavao II. piše: "Promatranje olakotnih okolnosti ne oslobađa Crkvu dužnosti dubokog žaljenja zbog slabosti tolikih svojih sinova koji su joj nagrdili lice, onemogućujući je da potpuno odražava svoga razapetog Gospodina, nenadmašivog svjedoka strpljive ljubavi i ponizne blagosti." (br. 35).

Uostalom, brojne teme koje sadašnji papa u svojim govorima obrađuje zadiru gotovo isključivo u čišćenje povijesnog sjećanja Katoličke crkve, a tek se mjestimice obaziru na prošlost svjetovnog društva, nudeći mu način postignuća sveopćeg mira. Taj slijed ide od razjašnjenja slučaja Inkvizicije do traženja korijenja sastojaka protužidovstva u stanovitim kršćanskim krugovima. Uvijek je posrijedi breme prošlosti koje mržnjom, sumnjom, strahovima razara i razdire obitelji, etničke skupine i cijele narode. Zato papa Ivan Pavao II. u povodu Dana mira 1. siječnja 1997. godine traži i zahtijeva od nas da ne ostanemo uznicima prošlosti, nego da poduzmemo blagotvorno očišćenje memorije (br. 3).

Ukoliko se sve ono što smo dosad rekli drži na pameti, utoliko će same po sebi otpasti možebitne opasnosti i prijetnje da bi čišćenje

povijesnoga pamćenja moglo ugroziti ili oslabiti Katoličku crkvu, a ojačati sve druge, koje takvo čišćenje ne poduzimaju. Logika kršćanstva je drugačija i obrnuta od logike svijeta. Katolici se ne trebaju bojati istine o svojim propustima, a još manje odustajati od iskrena kajanja za sve njih. Katolička crkva morala bi živjeti od vjernosti Kristu, a ne od toga da se dodvori svijetu ili da bude jača od drugih. Pravila svjetovnog natjecanja u kojemu se moć iskazuje uništenjem protivnika ne vrijede u području svetoga, jer je gubitnik u tom natjecanju obično dobitnik u božanskom obraćanju. U protivnome, siromasi, progonjeni i slabi ne bi bili povlaštenici kršćanske zabrinutosti. Krista su htjeli učiniti zemaljskim kraljem, ali je on od tih počasti pobjegao. Zato jao kršćanima ako Kristov primjer zataje i priključe se kraljevima i bogatašima svih vrsta.

Očito da primjer pape Ivana Pavla II. neće mnogi nasljedovati, jer je riječ o dugom i bolnom procesu. Nije li sazrijevanje uvjeta za sazivanje Drugoga vatikanskog koncila trajalo možda i dvjesto godina? A čišćenje povijesnog pamćenja zacijelo je pothvat teži od samoga Koncila. Stoga ne treba očekivati brze i obilne plodove Papinih poticaja. Ljudsko se srce najteže mijenja i Kristove zapovijedi najduže odgađaju, pa i u Crkvi.

Treba se svakako podsjetiti da je prvi iskorak u smislu pokušaja čišćenja sjećanja u Katoličkoj crkvi u nas učinila Hrvatska biskupska konferencija svojim pismom u povodu pedesete obljetnice završetka Drugoga svjetskog rata. Nažalost, pismo je ostalo nezapaženo i nije izazvalo značajniji odjek u javnosti, čak ni u onoj katoličkoj. U njemu ima hrabrih očitovanja i odgovornih zauzimanja stajališta, što zaslužuje pozornost. Htio bih upozoriti na dva odjeljka iz toga pisma. U prvome biskupi govore o tome kako isprika da su pojedinci samo izvršavali naređenja ne može ukinuti osobnu krivnju neposrednih počinitelja zla. No još je veća krivnja, nastavljaju biskupi, naredbodavaca, ideologa i tvorca sustava koji unaprijed planiraju krvavi obračun s neistomišljenicima. Krivnju ne isključuje ni činjenica da se u svakom ratu počinjaju zločini. Na drugome pak mjestu naši biskupi pozivaju kršćane na pokoru zbog njihovih sinova koji u prošlosti nisu svjedočili za Krista, nego su bili na sablazan svojim načinom razmišljanja i djelovanja. Tako se odnosimo i prema počiniteljima zločina nad žrtvama, a ponikli su iz katoličke sredine. U tom duhu biskupi ponavljaju riječi kardinala Alojzija Stepinca, koji je 19. veljače 1943. godine za jasenovački logor napisao da je "sramotna ljaga", a za ubojice u njemu da su "najveća nesreća Hrvatske". Taj sud pastira Crkve nije izgubio - zaključuju biskupi - na svojoj snazi u ovih pedeset i više godina kako je izrečen. Na istoj crti nastavlja danas svoje poruke nadbiskup Bozanić. Za njega je prva i neodgodiva

zadaća upravo postizanje mira i pomirenja u hrvatskome društvu, čemu se isprječuju rane i zla sjećanja iz prošlosti. Pomirenje je lijek za sve naše sadašnje nevolje i zalog za sretniju budućnost. No to pomirenje - ono u prošlosti jednako kao i ovo u sadašnjosti - treba shvatiti kao kulturni i moralni čin, a ne koristoljubivi politički proračun. Čini se kako ni riječi nadbiskupa Bozanića nemaju odjek u javnosti kakav bi inače zasluživale; naše je ozračje odveć ispunjeno mržnjom i nesnošljivošću koji svoje neočišćeno vrelo imaju i u prošlosti.

Po sebi se razumije da postupak čišćenja povijesnoga pamćenja neće u nas naići na oduševljeni prijem. Razloga za to ima u izobilju. Nisu ni kršćani još došli do razine svijesti da bi osjetili potrebu za kajanjem. Valja ih pustiti da zriju u svojoj moralnoj osjetljivosti, a ne ih nestrpljivo požurivati. Treba ostaviti naime punu slobodu vjernicima da sami u dubini svojega bića započnu čišćenje povijesnoga sjećanja, otkupljujući pritom i one druge kršćane koji im se nisu pridružili. U tom pogledu važno je upozorenje pape Ivana Pavla II., koji u svojoj buli *Incarnationis Mysteriorum* traži upravo od nas priznavanje propusta što su ih počinili oni koji su nosili ili nose kršćansko ime (br. 11).

Znam da će mnogi među nama Papin "tvrđi" evanđeoski govor primiti s nepovjerenjem i nevjericom, a neki ga dapače i odbiti, smatrajući da je to još jedan novi pritisak na Hrvatsku i Crkvu u njoj. No ne može se jedan dio poruka pape Ivan Pavla II. lukavo otkloniti, a drugi oduševljeno prihvatiti, ovisno o trenutačnoj koristi. Ipak, Papine su riječi upućene samo vjernicima, i to onima među njima koji su u stanju oprostiti. Učinit će to jamačno mnogo lakše oni kršćani što su prihvatili učenje Drugoga vatikanskog koncila i usvojili dijalog kao sredstvo općenja s današnjim modernim svijetom i jučerašnjim kršćanskim društvom.

Naravno, Katolička crkva mora voditi računa o istini i pravdi u procjeni povijesnih zbivanja, no to nije u prvom planu. U prvom je planu povjerenje i vjera u providnost Božjih zahtjeva. A u prošlosti hrvatskog društva ima i bilo je sigurno mnogo toga što valja iskupiti i drugačije vrednovati, vodeći se pritom mjerilima Evanđelja, a ne pukim ideološkim koristima. Velika je i nezaobilazna tema zacijelo smrt seljačkog vođe Matije Gupca, u kojoj su crkveni velikodostojnici igrali nezanemarivu ulogu. Inače, feudalizam i protureformacija traže danas novi pristup, koji će uvažavati prinose suvremene povijesne znanosti. Svejedno, bliže nam je i zanimljivije razdoblje modernoga hrvatskog društva do početka Drugoga svjetskog rata. U njemu su tri velike idejne osobnosti - A. Starčević, M. Krleža i S. Radić - oštroj kritici podvrgnuli upravo klerikalizam Crkve, premda su bili različiti

po svjetonazoru, no veoma senzibilni na izvorno kršćanstvo. Njihova podudarnost nešto otkriva, pa bi daljnje istraživanje donijelo zasigurno mnoštvo neočekivanih otkrića. Možda se iza svega skriva onodobni anakronistički feudalizam crkvenih ljudi koji su iz tih pozicija teško mogli dostignuti vjerodostojnost proročke oporbe nepravdama u hrvatskome društvu. Na tu se okolnost žalio poznati filozof S. Zimmermann, tražeći agrarnu reformu za crkvena dobra, jer je dobro slutio da je njegova kritika marksizma neuvjerljiva dotle dok traje sablažnjivo bogatstvo crkvenih velikodostojnika. Uza sve te primjere, za nas najizazovnije razdoblje ostaje ono tijekom Drugoga svjetskog rata. O tome su se naši biskupi već izjasnili smatrajući "da su postupci režima u Hrvatskoj, osnovani na ideologiji rasne i nacionalne isključivosti, provodili osvetu i prouzročili žrtve koje se ne mogu opravdati obranom nego se moraju nazvati zločinima". Naposlijetku, odnos katolika prema židovima i židovstvu općenito čeka svoju prosudbu. Vjerojatno da iznimna djelatnost kardinala Alojzija Stepinca neće biti dostatna za iskupljenje brojnih kršćana koji ga nisu slijedili.

Nije mi lako sve ovo nabrajati, jer se i sam osjećam i držim dijelom katoličke baštine. Bilo bi mnogo popularnije i udobnije - da ne kažem korisnije - pomiješati malo desnog radikalizma, nacionalne mitologije i pretkoncilske bojovne retorike, pa izreći konačan sud o "krivnji" i "grijehu" samo drugih, a svoje uzvisiti do nepogrešivosti i potpune nevinosti. No to nije nikako Kristov poziv vjernicima. Zato treba čitati uvijek ponovno Evanđelje i Papu da bismo se u to uvjerali.

HISTORICAL MEMORY CLEANSING

Summary

At the Second Vatican Council dialogue was promoted as the key concept of christian revival and the new face of Church. However, dialogue was established only with the present time, which has turned out to be inadequate, because history has always and without fail put a pressure on the present time. That's why the present pope John Paul II has been insisting on forgiving and memory cleansing as conditions for useful and efficient dialogue with the present. In the text, exactly the parts from papal documents and speeches, referring to historical memory cleansing, are given. In the end, an outline of our situation is set out, as well as the evil memories in our history which should be cleansed by goodness and forgiving.